

УДК 631:368.914.2

V. Rudyk, Ph. D., Associate Professor, State Agrarian and Engineering University in Podilya

ESTABLISH AN INTEGRATED PENSION SYSTEM IN UKRAINE IN TERMS OF PENSION REFORM

Annotation. The problems of the formation of a coherent national pension system in the present conditions are characterized by its three components – the PAYG pension system, mandatory state funded pension insurance, private pension provision, focuses on all three levels based on the principles of pension insurance.

At the preliminary stage of pension reform practical application received first and third levels of the national pension system, the second level is predicted to introduce soon. Special attention is paid to research the impact of demographic factors on the continuation of the pension reform and the use of mandatory funded pension system. Among the many problems to be solved in practical implementation of the second level, the key advocates the formation of a reliable system of conservation, use and protection of pension assets of funded pension schemes.

This should facilitate the establishment of effective national capital market that could provide a strong potential second-tier reliable financial instruments to invest in them its pension assets. It is noted the role of government in the initial phase of the second level on the formation of the investment policy of using its assets, and its financial institutions.

Special attention is paid to the study of scientific articles as an adviser on investment issues, which should play a key role in addressing the conservation and efficient use of pension asset in the mandatory state funded pension system.

Key words: the pension insurance, national pension model, the second pillar pension reform, PAYG pension system, the private pension system, pension assets.

В.К. Рудик, кандидат економічних наук, доцент ПДАТУ

ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ

Вивчаються питання формування цілісної національної пенсійної системи в сучасних умовах, характеризуються три її складові (солідарна пенсійна система, загальнообов'язкове державне накопичувальне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення), акцентується увага на тому, що всі три рівні базуються на принципах пенсійного страхування. На попередніх етапах проведення пенсійної реформи практичне застосування одержали перший і третій рівні вітчизняної пенсійної системи, другий рівень прогнозується запровадити найближчим часом. Особлива увага в дослідженнях звертається на вплив демографічного фактора на подальше проведення пенсійного реформування і використання обов'язкової накопичувальної пенсійної системи. Серед багатьох проблем, які необхідно вирішити при практичній реалізації другого рівня, ключовою виступає формування надійної системи збереження, використання і захисту пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм. Цьому має сприяти створення ефективного національного фондового ринку, який зміг би забезпечити потужний потенціал другого рівня надійними фінансовими інструментами для інвестування в них його пенсійних активів. Відмічається роль держави на початковому етапі функціонування другого рівня стосовно формування інвестиційної політики використання його пенсійних активів, а також фінансових інститутів.

Ключові слова: система пенсійного страхування, національна пенсійна модель, другий рівень, пенсійна реформа, солідарна пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійні активи.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Трансформація національної економіки країни за принципами ринкової економіки та розвиток сучасного суспільства з пріоритетами соціального захисту громадян вимагає побудови нової вітчизняної пенсійної системи. В Україні реформування пенсійної системи почалося в середині 90-х років двадцятого століття. В основі її побудови покладені принципи пенсійного страхування. Відповідно до чинного українського законодавства національна пенсійна модель має три рівні, перший і третій з яких вже функціонують на практиці, а другий рівень пропонується запровадити найближчим часом. У зв'язку з цим основним завданням нинішнього етапу проведення пенсійної реформи виступає запровадження обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування, що дасть змогу практично застосувати другий рівень і буде сприяти формуванню цілісної вітчизняної пенсійної системи. Саме дані проблеми є найбільш актуальними в пенсійній сфері і по них ведуться основні дискусії в наукових колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Обговорення проблем пенсійного реформування в нашій країні здійснюється при проведенні круглих столів вітчизняними і зарубіжними фахівцями, на засіданнях відповідних комітетів у Верховній Раді України, є основною темою багатьох засідань Кабінету Міністрів України. Проводиться значна робота по удосконаленню законодавчої бази системи пенсійного страхування. Серед вітчизняних вчених питанням формування цілісної системи пенсійного страхування в нашій країні свої наукові праці присвячують О. Коваль [6], Е. Лібанова [9], Л. Ткаченко [13], А. Федоренко [15], Н. Горюк [2], О. Кириленко, Г. Козак [6]. В їхніх наукових дослідженнях висвітлюються питання функціонування всіх основних рівнів пенсійної системи в країні, пропонуються шляхи запровадження другого рівня національної пенсійної системи. Багато корисної інформації і пропозицій щодо розвитку системи пенсійного страхування в Україні відображено у відповідних програмах розвитку фінансового сектору USAID/FINREP, до яких залучаються зарубіжні фахівці у сфері пенсійного реформування [1].

Формулювання цілей статті: вивчити основні передумови запровадження загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування, дослідити організаційні та інституціональні аспекти формування його ефективного механізму, відмітити особливості зберігання і захисту пенсійних активів учасників другого рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування пенсійної системи нашої країни проходить досить не простий процес, який враховує демографічні, соціальні, економічні чинники, що проявляються в суспільстві. Як показує практична реалізація пенсійної реформи, формування сучасної пенсійної моделі, яка би відповідала міжнародним стандартам щодо соціального захисту громадян пенсійного віку, носить довготривалий характер і потребує постійного коригування. Проведена значна організаційна і юридична робота в пенсійній сфері протягом 90-х років ХХ століття і на початку ХХІ століття сприяла прийняттю законодавчих документів, які започаткували формування нової національної пенсійної системи в Україні [3; 4].

1 січня 2004 р. в Україні набрав чинності Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яким до пенсійної системи нашої країни були запроваджені принципи

пенсійного страхування. Водночас були законодавчо оформлені та введені додаткові недержавні пенсії. Разом ця реформована структура становитиме трирівневу пенсійну систему: першим рівнем є солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другим рівнем будуть додаткові обов'язкові індивідуальні пенсійні рахунки; третім рівнем – добровільне приватне пенсійне страхування. Впровадження другого рівня поки що відкладається, а третій рівень, добровільне приватне пенсійне страхування, діє з 2004 року.

Перший рівень – існуюча розподільна (солідарна) система реформована в напрямі посилення страхових принципів: зокрема, впровадження обліку страхового стажу відповідно до фактичного обсягу сплачених внесків, введення нової формули обчислення розміру пенсії, що повнішою мірою враховує заробіток упродовж всього періоду, перехід від системи зі встановленими виплатами до системи зі встановленими внесками.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, повинна сприяти диференціації доходів громадян пенсійного віку. Учасники обов'язкових накопичувальних пенсійних програм будуть мати змогу одержувати при досягненні пенсійного віку додаткові фінансові ресурси зі своїх індивідуальних пенсійних рахунків. На сьогоднішній день другий рівень ще не запроваджено.

Третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення на добровільних засадах, що здійснюється додатково до обов'язкового державного пенсійного страхування. Він функціонує паралельно з солідарною пенсійною системою.

Ці реформи заклали основу для створення в Україні змішаної державно-приватної, солідарно-накопичувальної системи. Протягом останнього десятиріччя було також проведено декілька параметричних реформ (остання – у вересні 2011 року), які надали системі її нинішньої форми. Усі вони направлені на формування цілісної національної пенсійної системи, в якій би ефективно функціонували всі її три рівні.

У сфері соціального захисту людей пенсійного віку, на думку більшості фахівців, доведено, що найбільші проблеми виникають і надалі будуть загострюватися саме у тих країнах, де населення як старіє, так і скорочується. Із стрімким скороченням чисельності населення і одночасно високим рівнем постаріння в Європі на сьогоднішній день зіткнулися саме постсоціалістичні держави Східної Європи (включаючи й Україну), а також Італія і Німеччина [14].

За результатами більшості сучасних демографічних прогнозів, двадцять перше сторіччя, на відміну від XX «століття зростання», буде «століттям старіння» [14]. Саме старіння населення та його наслідки немалою мірою визначають соціально-демографічний портрет розвинутого суспільства зараз й на перспективу. У зв'язку з цим демографічний фактор є одним із ключових, який впливає на необхідність формування багаторівневої національної пенсійної системи, що дає змогу диверсифікувати її фінансові ресурси.

Дослідження рівня і динаміки старіння населення в Україні показує, що на даний час більшість літніх людей у нас представлена «молодими старими» (віком від 60 до 74 років) – вони становлять понад 70% всіх осіб, старших за 60 років. Покоління «старших старих» (75-84 роки) та «дуже старих» (старших 85 років) наразі у даній віковій групі становить 24% та майже 6% відповідно. За прогнозами розрахунків вітчизняних науковців, у перспективі слід очікувати підвищення частки старших вікових груп у складі самого літнього населення (табл. 1).

Таблиця 1

Показники постаріння населення України 2011 року і на перспективу

Роки	Населення у віці 60 років і старше		Населення у віці 65 років і старше		Показник довголіття, %
	тис. осіб	у % до загальної чисельності населення	тис. осіб	у % до загальної чисельності населення	
2011	9532	20,9	6965	15,3	16,8
2020	10769	24,3	7713	17,4	19,2
2030	11400	26,6	8821	20,6	17,3
2040	11952	29,2	9097	22,2	21,7
2050	12924	33,0	9811	25,0	20,8

Джерело: розрахунки за середнім варіантом демографічного прогнозу України 2011 року перегляду (станом на початок року)

Україну очікує поглиблення процесу старіння населення на середньо- і довгострокову перспективу – саме поточне сторіччя буде періодом триваючого старіння її населення. Як показують розрахунки, виконані за оновленою версією комплексного демографічного прогнозу України на період до 2050 р. (перегляду 2013 р.), найвищі темпи зростання частки літніх контингентів населення очікуються в 2015-2020 та у першій половині 40-х років XXI століття, а найбільш високі рівні постаріння будуть досягнуті у 50-х роках нинішнього століття [8].

Дані таблиці 1 показують, що протягом першої половини поточного сторіччя вікова структура населення стабілізується (з часткою осіб у віці 60 років і старше – більше 30%. Інший важливий показник постаріння населення – коефіцієнт довголіття (частка осіб у віці 80 років і старше по відношенню до чисельності осіб віком 60 років і старше) має динаміку до збільшення і за прогнозними розрахунками в середині нинішнього століття становитиме майже 21%.

Відповідні тенденції в демографічній сфері нашого суспільства черговий раз підтверджують необхідність здійснення нових етапів пенсійної реформи, стратегічним завданням яких повинно стати формування цілісної вітчизняної пенсійної системи. На сучасному етапі пенсійного реформування передбачається уточнити умови запровадження і функціонування обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи, що має кардинально змінити структуру цієї системи. Крім того, низка заходів направлена на здійснення параметричних реформ в солідарні складовій. Переважна більшість їх спрямована на мотивацію працездатних верств населення до подовження трудового періоду та активної участі в пенсійному страхуванні, вирівнювання умов пенсійного забезпечення для різних категорій населення [5].

Необхідним кроком для забезпечення цілісної національної пенсійної системи має стати запровадження її другого рівня – загальнообов'язкової державної накопичувальної пенсійної системи. Наразі саме цей рівень вітчизняної пенсійної системи ще не має практичного застосування в нашій країні. У наукових колах вже тривалий період ведуться дискусії щодо умов запровадження другого рівня, визначення механізму його функціонування, інституціональної і організаційної структури, формування законодавчої бази для нього. Досвід багатьох країн показує переваги і недоліки обов'язкових накопичувальних пенсійних програм. Тому завдання вчених, фахівців, спеціалістів в даній сфері врахувати їх і розробити таку модель, яка б стосовно до наших національних, економічних, історичних, демографічних та інших умов найбільш ефективно сприяла функціонуванню обов'язкового державного пенсійного страхування.

Серед багатьох проблем, які необхідно вирішити для успішного функціонування обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування, однією із ключових виступає забезпечення ефективного використання пенсійних активів другого рівня і формування надійної системи їх захисту. Довгостроковий характер зберігання пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм передбачає можливість їх знецінення від інфляційних процесів, а також впливу інших фінансових ризиків. У зв'язку з цим важливо вирішити питання використання пенсійних активів в різноманітних інвестиційних проектах, які б дали змогу не тільки зберегти їх вартість протягом тривалого періоду, а й сприяли б одержанню інвестиційного доходу від інвестиційної діяльності. Для цього потрібно, щоб в країні функціонував розвинутий фондовий ринок, який міг би пропонувати учасникам другого рівня надійні фінансові інструменти, в які можна було б інвестувати пенсійні активи. Це дозволить сформулювати оптимальні інвестиційні портфелі для фінансових ресурсів другого рівня.

У сучасних умовах національний фондовий ринок ще не повністю відповідає вимогам, які може поставити фінансовий потенціал другого рівня перед ним. Нинішня оцінка його стану свідчить про незначну кількість надійних фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм, про недостатню кількість спеціалізованих фінансових інститутів, які будуть займатися інвестуванням фінансових ресурсів другого рівня.

Серед інших проблем національного фондового ринку, на які вказують вітчизняні фахівці, можна виділити:

- недостатню конкурентоспроможність фондового ринку України;
- недосконалість податкового стимулювання розвитку ринку;
- нерозвинене корпоративне управління ринком;
- недосконалість законодавства України;
- мала розбудова інфраструктури фондового ринку [10, с. 12-13].

Проведені дослідження показують, що для розвитку національного фондового ринку повинні долучитися як держава, так і науковці і фахівці в цій сфері. Спільними зусиллями повинна бути розроблена концепція його розвитку, сформована юридична база, яка б відповідала потребам фінансового потенціалу другого рівня. Важливо зазначити, що на початковому етапі функціонування обов'язкової

державної накопичувальної пенсійної системи спеціалізовані державні фінансові інститути повинні допомогти учасникам накопичувальних пенсійних програм у формуванні їх інвестиційної політики. Враховуючи відсутність досвіду роботи на фондовому ринку для більшості громадян, недостатню фінансову грамотність населення при роботі з цінними паперами, така допомога і відповідні консультації є надзвичайно важливими.

На думку автора, у вирішенні проблеми збереження і ефективного використання пенсійних активів другого рівня повинен зіграти радник з інвестиційних питань. Він виступає одним із суб'єктів пенсійних відносин на другому рівні згідно пенсійної законодавчої бази. Його роль на початковому етапі функціонування загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування відображена в Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [3; 5]. У них регламентуються умови співробітництва радника з виконавчою дирекцією Пенсійного фонду України на основі укладення відповідного договору, а також основні завдання його діяльності. Варто зазначити, що більшість з них стосується розробок проектів основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду, надання пропозицій щодо підготовки та внесення до основних напрямів цієї політики. Крім того, вони формують відносини з компаніями з управління активами і зберігачами пенсійних активів другого рівня, щомісячно аналізують їх роботу, надають консультації Раді Накопичувального фонду щодо умов проведення конкурсу для їх визначення.

Враховуючи важливість даного суб'єкта другого рівня для вирішення питання збереження, використання і захисту пенсійних активів обов'язкових накопичувальних пенсійних програм, з боку держави посилюються вимоги до радника з інвестиційних питань при їх відборі. Вони регламентуються в Рішенні Нацкомісційних паперів від 23.07. 2013 р. № 1282 та Розпорядженні Нацкомфінпослуг від 23.07. 2013 р. № 2403 «Про затвердження Положення про вимоги до радника з інвестиційних питань Накопичувального пенсійного фонду» [12; 13]. Дані вимоги стосуються кваліфікаційного рівня, досвіду роботи, ділової репутації радника з інвестиційних питань (рис. 1).

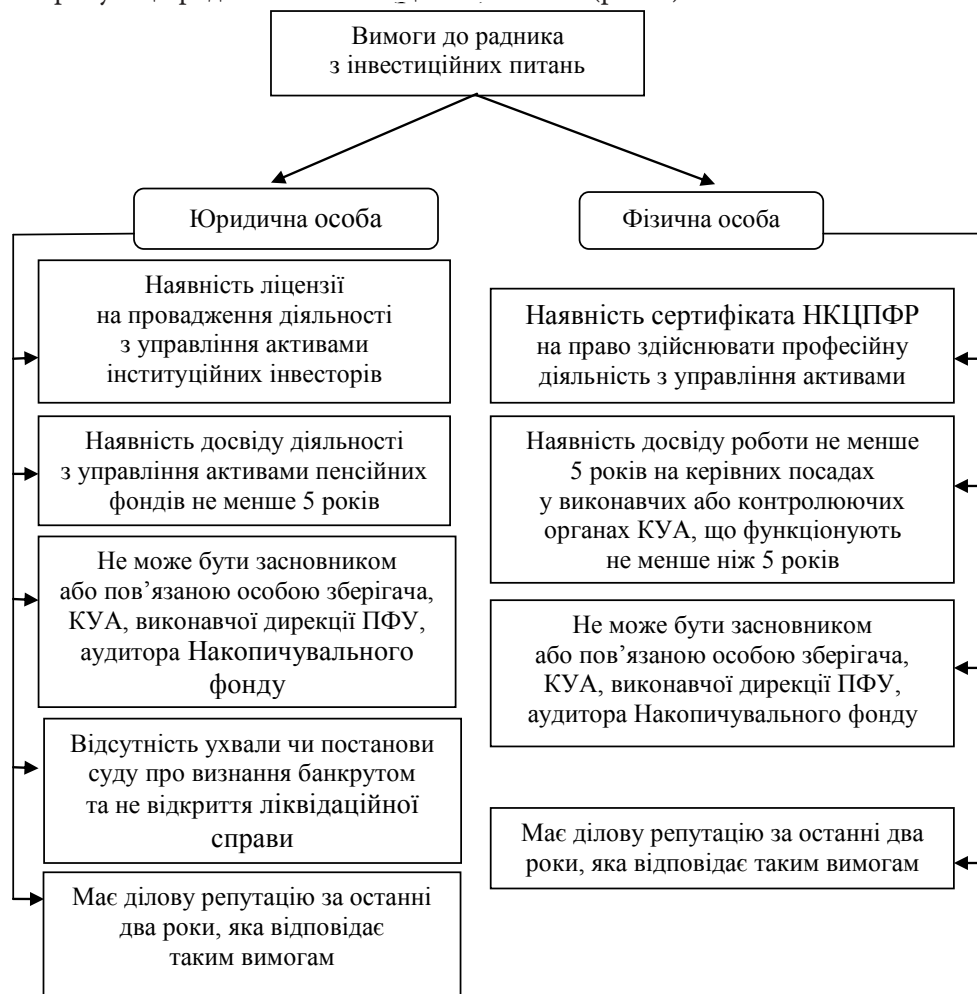

Рис. 1. Вимоги до радника з інвестиційних питань Ради Накопичувального пенсійного фонду.

Джерело: [13].

Такий фінансовий інститут важливий для запровадження другого рівня і тому вище зазначені нормативні документи будуть регламентувати вимоги до нього, а також сприятимуть підвищенню ефективності та прозорості функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зниженню ризиків втрати та знеціненню пенсійних активів, покращенню державного регулювання та контролю у даній сфері. У цих документах відмічено, що за діяльністю радника з інвестиційних питань державне регулювання та нагляд буде здійснювати Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Відповідному державному фінансовому інституту вже приділялася увага і відмічалися її повноваження щодо здійснення державного нагляду і контролю за використанням і збереженням пенсійних активів другого рівня. Необхідно відмітити, що із запровадженням загальнообов'язкової державної накопичувальної пенсійної системи збільшиться навантаження на цей державний фінансовий орган. Він разом із Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг має сприяти створенню якісної системи регулювання та нагляду за використанням фінансових ресурсів вітчизняної пенсійної системи. Від функціонування такої системи значною мірою буде залежати і розвиток ринків капіталу та секторів небанківських фінансових установ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити висновок, що для успішної реалізації пенсійної реформи в Україні важливо сформулювати цілісну національну пенсійну модель. Для цього найближчим часом необхідно запровадити другий рівень вітчизняної пенсійної системи. Функціонування загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування буде сприяти формуванню потужної фінансової бази української пенсійної системи, яка має довгостроковий характер. Її фінансові ресурси можуть стати досить суттєвим джерелом для інвестування національної економіки. У цій ситуації зростає роль вітчизняного фондового ринку, який повинен стати тим фінансовим інститутом, що буде розподіляти і акумулювати фінансові ресурси другого рівня у свої інвестиційні продукти. Це дасть змогу ефективно використовувати і захищати пенсійні активи учасників другого рівня.

Список використаних джерел

1. Аналіз пропонованої обов'язкової накопичувальної системи. Проект розвитку фінансового сектору – FINREP. Електронний ресурс. <http://pension.kiev.ua>.
2. Горюк Н. Пенсійна система: проблеми і перспективи. Програма розвитку фінансового сектору USAID/FINREP – II. – К.: 2013.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV// ВВР. Від 9.07. 2003 р. – Електронний ресурс. – <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48. – С. 372.
5. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [№ 3668-VI від 8.07. 2011 р. Електронний ресурс. – <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Кириленко О.П., Козак Г.І. Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 38-49; С. 46.
7. Коваль О.П. Місце і роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 75-76.
8. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/popforecast2010.xls>.
9. Пенсійна реформа в Україні: напрямки реалізації (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
10. Румянцев С. Сучасні питання фондового ринку // Цінні папери України. – 2009. – № 50. – С. 12-13.
11. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Положення про вимоги до радника з інвестиційних питань Ради Накопичувального пенсійного фонду» від 23.07. 2013 р. № 1282.
12. Розпорядження Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Положення про вимоги до радника з інвестиційних питань Ради Накопичувального пенсійного фонду» від 23.07. 2013 р. № 2403. http://www.nssmc.gov.ua/user_files/law/17491/1366370414.rar.
13. Ткаченко Л. Аналіз та фінансова оцінка наслідків можливого скасування окремих положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Програма розвитку фінансового сектору (USAID/FINER – II). К.: – 2013. Електронний ресурс. <http://pension.kiev.ua>.

14. Україна: через десять років після Мадриду / (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007-2012 рр.). Міністерство соціальної політики України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Фонд ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА). – К., 2012.
15. Федоренко А.В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи // Фінанси України. – 2011. – № 12. – С. 89-98.

Аннотация. Изучаются вопросы формирования целостной национальной пенсионной системы в современных условиях, характеризуются три ее основные составные – солидарная пенсионная система, общеобязательное государственное накопительное пенсионное страхование, негосударственное пенсионное обеспечение, акцентируется внимание на том, что все три уровня базируются на принципах пенсионного страхования. На предыдущих этапах проведения пенсионной реформы практическое применение получили первый и третий уровни отечественной пенсионной системы, второй уровень прогнозируется внедрить в ближайшее время. Особое внимание в исследованиях уделялось влиянию демографического фактора на дальнейшее проведение пенсионного реформирования и использование обязательной накопительной пенсионной системы. Среди многих проблем, которые необходимо решить при практической реализации второго уровня, ключевой выступает формирование надежной системы сбережения, использования и защиты пенсионных активов участников накопительных пенсионных программ. Этому должно благоприятствовать образование эффективного национального фондового рынка, который смог бы обеспечить мощный финансовый потенциал второго уровня надежными финансовыми инструментами для инвестирования в них его пенсионных активов. Отмечается роль государства на начальном этапе функционирования второго уровня относительно формирования инвестиционной политики использования его пенсионных активов, а также финансовых институтов.

Ключевые слова: система пенсионного страхования, национальная пенсионная модель, второй уровень, пенсионная реформа, солидарная пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионные активы.